

УДК 94:63](477)"180/185'

DOI: <https://doi.org/10.31470/2786-8583-2023-1-31-40>

DEVELOPMENT OF AGRICULTURE ON UKRAINIAN LANDS IN THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY: THE CRISIS OF FEUDALISM AND THE INTRODUCTION OF COMMODITY-MONEY RELATIONS

**РОЗВИТОК ЗЕМЛЕРОБСТВА НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ
У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ:
КРИЗА ФЕОДАЛІЗМУ І ВПРОВАДЖЕННЯ ТОВАРНО-ГРОШОВИХ ВІДНОСИН**

Тетяна Логвинюк

*кандидат історичних наук, доцент
кафедри історії і культури України та
спеціальних історичних дисциплін
Університет Григорія Сковороди
в Переяславі,
вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав,
Київська обл., Україна, 08401,*

Tetyana Lohvynyuk

*Ph.D. of Historical Science, Associate
Professor at the Department of History and
Culture of Ukraine and special historical
disciplines
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav,
30, Sukhomlynskyi St., Pereiaslav
Kyiv region, Ukraine, 08400*

✉ diamondstars@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-0892-2993>

ORCID: 0000-0003-0892-2993

ABSTRACT

The article highlights the problem of backwardness of agriculture in Ukraine, analyzes the impact of scientific knowledge on the development of agriculture and land resources, and reveals important changes in the land ownership and land use system at the beginning of the 19th century.

There were two socio-economic systems in the country: the old one, based on natural farming and peasants' attachment to the land, and the new one, based on the principles of commodity production and the use of free labor and machinery.

The abolition of feudalism allowed for an increase in production efficiency and improvement in living conditions, but serfdom continued to prevail in Ukraine, with the peasantry remaining in feudal dependence on landlords and the state. Agrarian laws in the Russian Empire played an important role in regulating relations between landlords and serfs, contributing to the stability of the feudal system of management. After the abolition of serfdom in 1861, it became possible to restore land ownership and improve the standard of living of the population.

The first half of the 19th century in Ukraine saw an important period of agricultural development, accompanied by the application of new scientific knowledge and resistance to the serfdom system. During this period, new agricultural technologies were introduced, which ensured an increase in production and improved the quality of yields. New capitalist relations, the development of commercial agriculture, and the use of scientific knowledge became important factors in economic development. One of the most significant changes during this period was the modernization of the sugar industry, which became one of the leading industries in the Ukrainian economy. However, the development of the sugar industry was associated with the abuse of the serfdom system, which was not yet completely abolished during this period. Serf peasants were used as forced labor in sugar production, which delayed the development of the industry and exacerbated social problems.

In this situation, scientific research and development of agriculture became an important factor that contributed to the development of agriculture in Ukraine. Great attention was paid to improving technologies for soil cultivation and plant cultivation, which helped to increase the yield and quality of agricultural products. Domestic entrepreneurs and investors made a significant contribution to the

development of agriculture in Ukrainian lands. They invested significant funds in improving agricultural technologies, building new agricultural enterprises, and investing in agrarian infrastructure.

Key words: *agriculture, farming, land ownership, development, history of Ukraine, scientific knowledge, serfdom, tools, machinery.*

Постановка проблеми. Однією з головних проблем, що виникали на початку XIX століття на теренах України, було неефективне використання земельних ресурсів та відсталість землеробства. Це ставало перешкодою для розвитку сільського господарства та економіки в цілому. Водночас, на той час вже були наявні наукові знання та технічні можливості для вдосконалення землеробства, вони не ефективно використовувалися в практиці.

Саме тому важливо з'ясувати як перешкоди і шляхи вдосконалення землеробства, так і вплив наукових знань на розвиток сільського господарства. Актуальність даної статті полягає у тому, що розкривається процес розвитку землеробства на українських теренах у першій половині XIX століття. Водночас цей період увітчишняній історії позначився важливими змінами в суспільно-економічному житті, зокрема змінами в системі землеволодіння та землекористування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Представленій проблемі в тій чи іншій мірі стали в нагоді праці М. Вихватенко, А. Антонов, Н. Полонська-Василенко, Е. Тоффлер, Г. Казьмирчук, Т. Соловійова (Казьмирчук&Соловійова, 1998), З. Паньків (Паньків, 2006), К. Воблій (Воблій, 1928), І. Гуржій (Гуржій, 1958), І. Довжук, С. Борчук (Довжук&Борчук, 2017) та ін.

Мета розвідки: полягає у дослідженні особливостей розвитку землеробства першої половини XIX століття з використанням наукових знань того часу, зокрема у контексті протистояння двох соціально-економічних систем – феодалізму та нової системи, яка базувалась на принципах товарного виробництва, вільної праці та машинної техніки, проаналізувати негативну роль кріпосницьких відносин у землеробстві та негативний вплив монопольної власності дворянства на розвиток цієї галузі.

Виклад основного матеріалу. Витоки науково-агрономічних знань у сільському господарстві сягають глибокої давнини і мають як практичну, так і теоретичну основу. Зародки цих знань можна відстежити у виникненні й розвитку примітивних систем землеробства, які передували появі самого землеробства. Перед виникненням землеробства людство протягом тривалого періоду жило за принципом полювання і збиральництва. У цій формі господарства людина залежала від природи, полювала на диких тварин і збирала рослини, що задовольняло її потреби. З появою землеробства людина почала активніше впливати на навколишнє середовище і перетворювати його відповідно до своїх потреб (Вихватенко, 2002: 62 – 65).

Самі прості системи землеробства, що виникли на початку існування людства, включали вогневу або підсічну систему в лісових районах і заліжну систему в степових і лісостепових районах. Вогнева система передбачала використання вогню для знищення рослинності та створення польових угідь, тоді як заліжна система ґрунтувалася на простій обробці землі без її знесення.

Тисячолітній досвід та нагромаджені знання про навколишній світ допомогли первісній людині вийти з складного становища, вона почала не лише брати у природи всі ресурси, але й вчилася відновлювати її виробничі потужності.

Зародження землеробства на території України має давню історію. Відомо, що до скіфської культури на цих землях існувала трипільська культура. У другій половині IV століття до нашої ери на території України мешкали постійні племена, про що свідчать дослідження В.В. Хвойки, Л.П. Корнієнка, М.Ю. Відейка.

Ці дослідники знайшли археологічні знахідки цих племен, які займалися землеробством. Всі ці знахідки підтверджують, що землеробство відіграло ключову роль у житті трипільців, про те полювання, рибальство та скотарство не забезпечували достатньо продуктів харчування, тому землеробство мало вирішальне значення для життя людей. Слід відзначити, що трипільська культура у IV – III тисячолітті до н.е. відрізнялась від будь-якої іншої розвиненої європейської культури, як за площею, так і за швидкістю поширення. Трипільська цивілізація була найдавнішим осередком розвинутого землеробства в Європі (Антонов, 1992: 7).

Що стосується періоду Київській Русі (V – XII століття), тут продовжували розвиватися нові форми господарювання і вдосконалювалися сільськогосподарські інструменти. Поряд з землеробством значний розвиток отримало скотарство. Широкі торговельні зв'язки Київської Русі зі сходом і заходом дозволяли здійснювати торгівлю сільськогосподарськими продуктами, насамперед зерном. Розвиток землеробства був однією з передумов становлення могутньої держави – Київської Русі.

З XV століття, під час литовсько-польської доби, на землях України почалась еволюція права землеволодіння селян. Захоплення українських земель, утиск селян і посилення кріпосництва не сприяли розвитку ринкових відносин. В результаті землевласники створювали господарства, засновані на панщині.

Селяни, які займалися переважно землеробством і скотарством, жили в сільських громадах, спільно обробляли та користувалися землею, виконували роботу панів. Позбавлення прав селян на землю, посилення панщини з одного боку, укріплення та збагачення землевласників з іншого, змінили у XVI – XVII ст. передумови подальшого розвитку землеробства на Україні.

Від часів козацтва існувала окрема верства козаків, відомих як «сидні» або «гречкосії», які також займалися землеробством. У XVIII столітті на Запоріжжі спостерігалось нове явище, починаючи з 1734 року, козаки все більше займалися землеробством, хоча раніше вони зазвичай імпортували хліб з інших регіонів, зокрема із Криму (Полонська-Василенко, 1983:129).

Розвиток землеробства на території України з найдавніших часів до кінця XVIII ст., слід відзначити, на протязі багатьох століть мав різні типи культур землеробства. З урахуванням природничо-кліматичних умов та наявності родючих українських чорноземів стає очевидним, що історичний розвиток України створив умови для подальшого розвитку сільського господарства.

За концепцією Е. Тоффлера, історію України можна розглядати в контексті розвитку людства, виділяючи три періоди. Перший період – аграрний, пов'язаний з культурою землеробства, тривав тисячі років. Другий період характеризувався взаємодією промисловості та аграрного сектора і нарешті, третій період пов'язаний з взаємодією технологічного, промислового та аграрного розвитку.

У другому періоді, завдяки розвитку промисловості та застосуванню наукових знань у землеробстві, відбулася перехід від екстенсивного до інтенсивного землеробства. Культура землекористування почала формуватися з урахуванням підвищення продуктивності та сталості. Орне землеробство, що розвивалося на території України протягом багатьох століть, стало основою загальних тенденцій подальшого розвитку землеробства (Тоффлер, 2000: 480).

Наприкінці XVIII та на початку XIX століття сільськогосподарська наука активно поширювала ідею плодозмінних сівообігів як в чорноземній, так і в нечорноземній смузі. У той час у публікаціях почали з'являтися описи про те, що землі України, зокрема Волинь, Поділля та Новоросія, є найбільш придатними для впровадження плодозміни.

На протязі багатьох століть людство поступово збагачувалося сільськогосподарськими знаннями. Цей процес відбувався шляхом переходу від примітивних до високопродуктивних систем землеробства. Практичний досвід, набутий протягом цього періоду, був узагальнений у роботах вчених античного світу, які базували свої спостереження не лише на розвитку сільського господарства у своїх країнах, а й на аналогічних процесах у інших державах. Однак наукове узагальнення цих знань почалося лише в XVIII столітті, коли швидкий розвиток природничих наук призвів до визнання сільського господарства окремою науковою галуззю.

Передумовою утворення агрономічної науки постав розвиток природознавства, зокрема фізики, хімії та біології. Вивчення та застосування природничих знань у землеробстві розпочалося з дослідження механічної обробки ґрунтів, що включає агрофізику. Подальший розвиток пов'язаний з хімічними та біологічними процесами, зокрема, агрохімії та агробіології.

Утворення агрономічної науки у XVIII столітті мало свої особливості, обумовлені духом Просвіченого абсолютизму. Це призвело до того, що агрономічна наука була розглянута як галузь прикладного природознавства в рамках діяльності окремих учених, наукових установ і суспільно-наукових організацій. Це стало ключовим фактором у формуванні агрономічної та

сільськогосподарської науки в цілому. Історія наукових уявлень про системи землеробства в Україні на початку XIX століття відображає різноманітні передумови цього процесу.

Перша половина XIX століття є визначальним періодом в історії України, оскільки саме тоді відбувалося протистояння двох різних соціально-економічних систем. Стара система базувалася на натуральному господарстві та прикріпленні селян до землі. Селяни були особисто залежні від поміщика, що здійснював контроль над їхнім життям та приймав відповідні рішення. Водночас нова система, що зароджувалася в надрах історії, базувалася на принципах товарного виробництва, використанні вільнонайманої праці та машинної техніки.

Розпочавши використання цих нових засад, суспільство змогло відкинути багаторічне панування феодалізму, а також зробити виробництво більш ефективним. Завдяки цьому розвитку землеробства на українських землях стало можливим створення великих підприємницьких господарств.

У першій половині XIX століття в Україні продовжували панувати кріпосницькі відносини, коли більшість земель перебувала у монопольній власності дворянства, а селянство перебувало у феодальній залежності від поміщиків та держави. Напередодні реформи 1861 року в руках поміщиків зосереджувалось понад 70% усієї землі та близько 60% загальної чисельності селян.

Про користування правом на придбання землі свідчить, зокрема, рапорт «Панові Таємному Раднику Київському Цивільному губернатору різних орденів кавалеру Петру Прокоповичу Панкратьєву». У ньому зазначається, що з 15 грудня 1807 року по 1808 рік було укладено ряд договорів купецтвом, міщанством та відпущеними на волю людьми про придбання землі (Казьмирчук&Соловйова, 1998: 18).

Указ від 20 лютого 1803 року, який отримав назву «Указ про вільних хліборобів», був важливим документом в історії України. Він дозволяв поміщикам відпускати своїх селян на волю за умови укладення відповідних угод. Однак, цей документ не набув великого практичного значення через ряд обставин. Указ був спрямований на високу моральність поміщиків, але в реальності більшість поміщиків не бажала відпускати своїх селян на волю. Крім того, вартість землі, яку поміщики надавали вільновідпущеним на правах приватної власності, була завищена, що робило викуп землі неможливим для більшості селян.

Також, укладення угод на спільному узгодженні заснованих було складним процесом, що вимагало від селян та поміщиків домовлятися щодо умов викупу землі та інших питань. Навіть якщо угода була укладена, її реалізація вимагала багато часу та зусиль.

У 1809 році було затверджено нову версію закону, який дозволяв поміщикам звільняти кріпаків без надання їм землі. Однак, формалізація цього законодавства перешкоджала його виконанню, що призвело до того, що більшість кріпосників не сприймала його інноваційну суть. За цей період у Київській губернії було звільнено всього 441 поміщицького селянина. Аналогічна ситуація спостерігалась і в інших регіонах Російської імперії. За час правління Олександра I було звільнено лише менше половини відсотка усього кріпосного населення (Паньків, 2006: 70).

У 1815 році було видано указ, який забороняв усім селянам шукати вольності. Цей документ скасовував закон 1774 року, за яким остаточно закріпаченими вважались селяни, записані за поміщиками під час перших двох ревізій. Решта селян мали право претендувати на повернення волі, проте після видання цього указу, вони втратили це право.

Кріпацтво відновлювалося і зміцнювалося. Юридичні акти того часу не встановлювали розміри повинностей селян і межі контролю за їх дотриманням, що давало можливість поміщикам вільно трактувати права і обов'язки кріпосних селян у своїй «правовій сфері». Однією з перших спроб законодавчого (у межах чиновницько-бюрократичної системи) упорядкування стосунків між селянами і поміщиками стало проведене у 1816 - 1819 роках звільнення селян від особистої залежності у Прибалтиці.

Відповідно до аграрного законодавства 1804 року прибалтійські селяни вважались прикріпленими до землі, а не до особистості поміщика, оголошувались по життєвими і спадковими власниками своїх земельних наділів. Ці обставини викликали невдоволення місцевих поміщиків. Вони добивались такого вирішення питання, при якому всі землі були б визнані їх повною власністю.

За їх ініціативою Олександр I 23 травня 1816 року затвердив Естляндське положення, а 26 березня 1819 року Ліфляндське. Згідно з цими документами вся земля оголошувалася власністю поміщиків. Селяни отримували особисту свободу, але залишались членами повітових громад. За поміщиками зберігалось право застосовувати до селян тілесні покарання. Таким чином, прибалтійські селяни за примарну свободу розплатились з німецькими баронами своєю землею.

У зв'язку зі значущою роллю сільського господарства в економіці Російської імперії, аграрні закони відігравали важливу роль у розробці та вдосконаленні законодавства. Стосовно Правобережної України, законодавчі та підзаконні акти царської влади спрямовувалися на інкорпорацію цих земель до складу Російської імперії та регулювання відносин між поміщиками та кріпосними селянами для запобігання соціальних конфліктів, забезпечення стабільності феодальної системи господарювання. Особливістю аграрної політики царизму в першій половині XIX століття було використання закону як головного засобу регулювання земельних відносин між поміщиками та їхніми кріпосними.

Проте, відновлення земельної власності та підвищення рівня життя населення стало можливим лише після скасування кріпосного права у 1861 році, що стало одним з найважливіших історичних подій не тільки для Росії, а й для всієї Європи.

В першій половині XIX століття в Україні відбувався процес розвитку товарно-грошових відносин, хоча феодально-кріпосницька система все ще зберігала своє переважаюче становище. Господарства поміщиків європейської частини Росії були основними постачальниками сільськогосподарської продукції на ринках, але державні селяни також мали можливість вивозити на ринок значну частину хлібних лишків. Розширення виробництва хліба на продаж було провісником розпаду старих відносин і потребувало змін у системах землеробства.

До умов зростаючих товарно-грошових відносин адаптувалися й самі поміщики, розширюючи площі посіву найбільш ходових на внутрішньому і зовнішньому ринках зернових і технічних культур. Це зумовлено скороченням пасовищ та селянських наділів, впровадженням у сільськогосподарське виробництво різних машин та інших удосконалених знарядь праці, переходом від трипілля до багатопілля.

Збільшення загальної посівної площі усіх культур свідчить про потужне та стрімке розширення цього процесу, зокрема на півдні України, де посівні площі зросли більше ніж у 25 разів. Це зростання зумовлено розвитком внутрішньої торгівлі, підвищеним попитом на товарне зерно для вивозу на зовнішній ринок через чорноморські порти. Також цьому сприяло посилене заселення та засвоєння півдня України, що відбувалося протягом усієї першої половини XIX ст. (Історія Української РСР, 1978: 17).

Одним з факторів, що сприяв розвитку землеробства на українських землях у першій половині XIX століття, була активна діяльність поміщиків, які переселяли своїх селян з інших регіонів до південної України. Це сприяло створенню великих підприємницьких господарств. Заселення цієї території відбувалося стихійно, і сюди переселялися державні селяни та міщани з лівобережної України та губернії чорноземного центру. Це призвело до того, що наприкінці 50-х років більшість сільського населення південної України становили особисто вільні селяни.

Щодо розширення посівних площ зернових культур на Україні, то це відбувалося переважно за рахунок збільшення посівів озимої пшениці, яка стала основною товарною культурою. Також зростали площі земель під посіви льону, конопель, цукрових буряків та інших технічних культур. На лівобережній Україні на початку 50-х років збирали до 800 тис. пудів тютюну щорічно. Розвиток продуктивних сил у сільському господарстві України характеризується ізростанням застосування машин та інших удосконалених знарядь праці в землеробстві. У 30 – 50-х роках було декілька заводів у Києві, Харкові, Одесі, Катеринославі, Луганську, Кременчузі та інших містах, які постачали техніку сільському господарству. Протягом 1824 – 1860 рр. імпорт сільськогосподарської техніки збільшився у 73 рази, а через чорноморсько-азовські порти у 130 разів (Історія Української РСР, 1978: 18).

Значна частина сільськогосподарської техніки, виробленої на заводах Півдня Росії та завезеної з-за кордону через чорноморсько-азовські порти, збувалася на Україні. У 40 – 50-х роках

на Україні було чимало поміщицьких господарств, які застосовували в сільськогосподарському виробництві техніку та удосконалені знаряддя праці. Проте в селянських господарствах застосування удосконалених сільськогосподарських знарядь було загальмовано тяжкою феодальною експлуатацією і особистою залежністю більшості селян від поміщиків, що спричиняло зниження у вирощуванні економічно вигідних культур, поліпшенні порідності худоби тощо.

У харчовій промисловості середини XIX століття стався переворот. У цукровиробництві почали використовувати машини для подрібнення цукрових буряків, гідравлічні преси для вичавлювання соку, техніку випарювання та згущення соку. Але цукрове виробництво, яке вже було галуззю дворянського підприємництва, ґрунтувалося на примусовій праці кріпосних селян, що переважала в 40 – 50-х роках. Тенденцією у розвитку виробництва цукру було перетворення кріпосної мануфактури (з переходом на вільнонайману працю) на фабрику.

Робітництво в Україні почало формуватися пізніше, ніж у Російській імперії. Цей процес почався з 1840-х років з розвитком фабричної промисловості. Проте тодішні робітники мали небагато стосунків з промисловим виробництвом і часто залишали зв'язки з сільським господарством. У 1860–1890-х роках промисловість в Україні швидко розвивалась. Після реформ, кількість підприємств значно зросла.

Якщо в 1861 році було 3712 заводів і фабрик, то в 1897 році їх кількість зросла до 8063, що становило 21% від загальної кількості у Російській імперії. Створення великої капіталістичної індустрії потребувало збільшення кількості найманого робітництва, що відбувалося за рахунок декількох джерел, насамперед – це селянство.

Складна соціально-економічна ситуація змушувала селян шукати роботу в містах. Недостатнє забезпечення селянських господарств землею, відсутність робочої худоби та інвентарю, великі податки все це призводило до бідності та безпритульності. У такій ситуації заробітна плата, яку можна було отримати в містах, виглядала дуже привабливою. Найчастіше селяни вирушали на заробітки до південних губерній, де було високий попит на робочу силу. Ці губернії мали розвинену промисловість, тому потребували багато робочих рук. Так, наприклад, у місті Єкатеринослав (нині Дніпро) були значні заводи з виробництва заліза та сталі, які працювали на експорт, тому там завжди була потреба в робочій силі. Значна частина селянства працювала на шахтах та металургійних копальнях Донбасу та Криворізького басейну. Одеса була великим ринком найму (Економічна історія України, 2011: 605).

Заробітна плата для селян у містах була досить низькою, але цього вистачало для того, щоб забезпечити сім'ю необхідними засобами існування. Більшість селян працювали на заводах, фабриках, на будівництвах чи на транспорті. Така робота була дуже важкою та небезпечною, але вона була єдиною можливістю заробити гроші на прожиття. Ситуація селян в містах була дуже складною. Вони мешкали в бідних районах, в невеликих кімнатах з незадовільними умовами проживання. До того ж, вони були змушені платити за оренду житла, що робило їхнє існування ще важчим.

Аналізуючи в дослідницький період основні галузі сільського господарства Наддніпрянської України в цілому та за окремими регіонами: Лівобережжям, Правобережжям, Півднем можна простежити стан та основні тенденції розвитку цукробурякової промисловості. Науковці, такі як О. Рєєнт, досліджував взаємодію між сільським господарством і промисловістю, зокрема в контексті розвитку цукрової промисловості в Україні (Економічна історія України, 2011: 17), К. Воблий писав про розвиток сільського господарства на території України в різні періоди історії, звертав увагу на значення цукрового виробництва для економіки регіону та його вплив на суспільство (Воблий, 1928), І. Гуржій займався дослідженням розвитку сільського господарства в Україні, аналізував різні аспекти цієї галузі, зокрема технічний розвиток і організацію виробництва, стан ґрунтів та їх використання, а також соціально-економічні проблеми, з якими зіткнулися селяни (Гуржій, 1958) та інші.

Але слід зазначити, що Наддніпрянська Україна в господарському відношенні не становила єдиного цілого. Лівобережна Україна (Полтавська, Чернігівська і Харківська губернії) відрізнялася великою родючістю ґрунтів. Тут сіяли жито, пшеницю, гречку, овес, ячмінь, просо. Україна

XIX століття мала розвинену сільськогосподарську галузь, зокрема на Чернігівщині та Полтавщині розгорнулось вирощування тютюну, бджільництво, скотарство та конярство. Продукти землеробства та скотарства продавали на місцевих ярмарках, де їх купували купці з Росії. Лівобережна Україна була пов'язана з російським внутрішнім ринком, а правобережна з чорноморськими портами.

На півдні України розвинулась вовняна і тваринницька галузі, а транспортні труднощі гальмували розвиток землеробства. Поміщики використовували кріпаків для безкоштовної праці у цукроварінні, тютюновій та олійній промисловості. Про те, тут все таки переважали хліборобство і скотарство, зокрема вівчарство та конярство. Населення займалося екстенсивним скотарством і хліборобством, але завдяки близькості до портів, останнє стало набувати товарний характер. На початку 1840-х років поміщики почали збільшувати посіви пшениці, особливо на Правобережній та Південній Україні, де пшениця стала основною культурою на озимих полях.

З Правобережної України вивозилося десь 57% усієї пшениці, що експортувалася через Одесу. Також у Південній Україні успішно розвивалися нові капіталістичні відносини, завдяки високим темпам колонізації і хорошим умовам збуту сільськогосподарської продукції через порти. В результаті, розвиток торгового землеробства став важливим фактором економічного розвитку Південної України (Довжук&Борчук,2017:68).

Починаючи з 20 – 30-х років XIX століття на Україні спостерігалось поживлення інтересу до сільського господарства з боку верхівки державних селян, колоністів і окремих поміщицьких селян. У цей період з'являлися нові сільськогосподарські товариства, випускалася більш розвинена сільськогосподарська література, що дозволило удосконалити землеробську техніку та розвивати нові галузі сільськогосподарського виробництва. Це сприяло використанню нових прогресивних систем землеробства на Україні. Зокрема, в південно-західних губерніях з'явилося розвинене бурякосіяння та цукроваріння, а в південних і південно-східних губерніях почали широко застосовуватися досконалі землеробські знаряддя, що дозволило розширити виробництво хліба на експорт. Також у деяких господарствах з'явилося травосіяння, що сприяло розвитку молочного тваринництва. В цілому, цей період сприятливо вплинув на розвиток сільського господарства на Україні.

Розвиток нових торгових галузей сільського господарства, таких як бурякосіяння, цукроваріння та молочне тваринництво, породжував капіталістичні відношення та підривав існуючу феодально-кріпосницьку систему. У свою чергу, феодальна система гальмувала розвиток нових систем землеробства та галузей сільського господарства. Ця боротьба між старим і новим, феодальними і капіталістичними відношеннями, відображалася в сільськогосподарській літературі, зокрема в суперечках між прихильниками парової системи землеробства та захисниками плодозміни як основи багатогалузевого господарства.

Варто зазначити, що у першій половині XIX століття в Європі наукові дослідження в галузі землеробства та харчової промисловості розквітали. У цей період існувало чотири наукові школи, кожна з яких мала власний погляд на живлення рослин і родючість ґрунту. Одна з цих шкіл належала Левізу Сосюру, французькому вченому, який вивчав фізіологію рослин і розвинув концепцію органічної хімії.

Сосюр вважав, що ґрунти складаються з органічних і неорганічних речовин, і тільки органічні речовини забезпечують ріст рослин. Він також досліджував взаємодію рослин з ґрунтом та пропонував методи використання органічних добрив. Інша школа належала німецькому вченому Юстусу фон Лібіху, який вивчав різноманітні аспекти землеробства. Його праці включали дослідження землеробської техніки, методів обробки ґрунту, використання мікроорганізмів для поліпшення родючості ґрунту та розвитку сільського господарства. Він також відкрив нові способи використання добрив та вніс вагомий внесок у розвиток сільськогосподарських наук.

Італійський вчений Карло Буссенго зосереджувався на вивченні зв'язку між землею та кліматом. Він досліджував вплив клімату на родючість ґрунту та використання рослин в залежності від кліматичних умов. Шпренгеля можна вважати одним з провідних представників гумусової теорії ґрунтів. Він був німецьким ботаніком та агрономом, який працював у Берлінському університеті, де його дослідження допомогли суттєво розширити знання про родючість ґрунтів та

процеси, що відбуваються в них. Він досліджував елементи живлення рослин та вніс вагомий внесок у вивчення біохімії рослин, започаткував поняття «мікроелементів» та відкрив кілька нових елементів, таких як марганець і бор. Його роботи були важливими для розвитку сучасної агрохімії та агрономії. Дослідження Шпренгеля змінили сприйняття людиною про родючість ґрунту та землеробство. Його роботи досі вважаються ключовими у вивченні біології ґрунтів та розвитку сільського господарства. Значний вклад у розвиток землеробства на українських землях зробили вітчизняні підприємці та інвестори. Вони вкладали значні кошти в покращення технологій землеробства, будували нові сільськогосподарські підприємства та здійснювали інвестиції в аграрну інфраструктуру

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Застосування нових наукових знань та розвиток землеробства були важливими факторами економічного розвитку України в першій половині XIX століття. Впровадження нових технологій землеробства забезпечило збільшення виробництва продукції та покращення якості врожаїв. Розвиток цукрової промисловості став однією з провідних галузей в економіці України, проте, зловживання кріпосницької системи затримувало його розвиток та загострювало соціальні проблеми. Наукові дослідження та розробки землеробства стали важливим фактором, що сприяв розвитку сільського господарства в Україні. Велика увага була приділена покращенню технологій обробітку ґрунту та вирощування рослин. Впровадження нових методів землеробства допомогли підвищити врожайність і якість сільськогосподарської продукції. Значний вклад у розвиток землеробства на українських землях зробили вітчизняні підприємці та інвестори, які вкладали значні кошти в покращення технологій землеробства, будували нові сільськогосподарські підприємства та здійснювали інвестиції в аграрну інфраструктуру. Перспективи подальших розвідок у даному напрямку пов'язані з вивченням історії землеробства та аграрного сектору України в період розвитку капіталістичних відносин, зокрема з вивченням ролі наукових досліджень та технологічного прогресу у розвитку цих галузей. Одним з можливих напрямків дослідження є аналіз впливу промислового перевороту на розвиток сільського господарства та роль цього сектору у формуванні економіки України. Також варто звернути увагу на взаємозв'язок між змінами в галузі цукровиробництва та політичними процесами у країні.

Таким чином, подальші дослідження у напрямку вивчення історії землеробства та аграрного сектору України у період розвитку капіталістичних відносин можуть дати важливі відповіді на запитання про формування економіки та соціального становища селянства в цей період.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вихватенко М.Т. Початок формування знань про землеробство та їх науковий розвиток в Україні (найдавніші часи – початок XX століття). *Вісник СНУ ім.В. Даля. Історичні науки.* 2002. №9. С. 62 – 65.
2. Антонов Е.А. Становление и современное состояние научно-агрономического знания: Монография. Харьков, 1992. 117с.
3. Полонська-Василенко Н. Історія України. // Т. 2. Київ, Либідь, 1983. С. 129.
4. Тоффлер Е. Третя хвиля. Київ, 2000. 480 с.
5. Казьмирчук Г.Д., Соловійова Т.М. Соціально-економічний розвиток Правобережної України в першій чверті XIX століття. Київ: Міжнародна фінансова агенція. 1998. 317с.
6. Паньків Зіновій Еволюція землекористування в Україні: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. 188 с.
7. Історія Української РСР. Т.3. Київ, 1978. 732 с.
8. Економічна історія України: Історико-економічне дослідження: в 2 т. [ред. рада: В.М. Литвин (голова), Г.В. Боряк, В.М. Геєць та ін.; відп. ред. В.А. Смолій; авт. кол.: Т.А. Балабушевич, В.Д. Баран, В.К. Баран та ін.]; НАН України, Ін-т історії України. Київ: Ніка-Центр, 2011. Т. 1. 696 с.
9. Воблий К. Нариси з історії російсько-української цукробурякової промисловості. Київ, 1928. Т. 1. 248 с.

10. Гуржій І.О. Зародження робітничого класу України (кінець XVIII - перша половина XIX ст.). Київ: Держполітвидав, УРСР, 1958. 180 с.
11. Довжук І.В., Борчук С. М. Аграрний сектор Наддніпрянської України в середині XIX ст. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2017. Вип. 26. С. 68.

REFERENCES

1. Vykhvatenko M.T. (2002). *Pochatok ormuвання znan prozemlerobstvo ta yikh naukovyi rozvytok v Ukraini (naidavnishi chasy – pochatok XX stolittia)*. [The Beginning of the Formation of Agricultural Knowledge and its Scientific Development in Ukraine (Ancient Times - Early 20th Century)]. Visnyk SNU im.V. Dalia: Istorychni nauky. № 9. S. 62 – 65 [in Ukraina].
2. Antonov E.A. (1992). *Stanovlenye y sovremennoe sostoianye nauchno-ahronomycheskoho znanyia*. [Formation and Current State of Scientific-Agronomic Knowledge]. Kharkov: Monohrafiya. 117s. [in Ukraina]
3. Polonska-Vasylenko N. (1983). *Istoriia Ukrainy*. [History of Ukraine] T. 2. Kyiv: Lybid. S. 129 [in Ukraina]
4. Toffler E. (2000). *Tretia khvyliya* [The Third Wave]. Kyev: 480 s.[in Ukraina]
5. Kaz'myrchuk H.D., Solovyova T.M. (1998) *Sotsial'no-ekonomichnyy rozvytok Pravoberezhnoyi Ukrayiny v pershiy chverti XIX stolittia*. [Socio-economic development of Right-Bank Ukraine in the first quarter of the 19th century]. Kyiv: Mizhnarodna finansova ahentsiya. 317 [in Ukraina]
6. Pan'kiv Zinovy (2012) *Evolutsiya zemlekorystuvannya v Ukrayini: monohrafiya*. [Evolution of land use in Ukraine: monograph]. L'viv: LNU imeni Ivana Franka. 188 [in Ukraina]
7. *Istoriya Ukrayins'koyi RSR* (1978) [History of the Ukrainian SSR]. T.3. Kyiv. 732 [in Ukraina]
8. *Ekonomichna istoriya Ukrayiny: Istoryko-ekonomichne doslidzhennya* (2011) [Economic history of Ukraine: historical and economic research]: v 2 t. [red. rada: V.M. Lytvyn (holova), H.V. Boryak, V.M. Heyets' ta in.; vidp. red. V.A. Smoliy; avt. kol.: T.A. Balabushevych, V.D. Baran, V.K. Baran ta in.]; NAN Ukrayiny, In-t istoriyiUkrayiny. Kyiv: Nika-Tsentr. T. 1. 696 [in Ukraina]
9. Voblyy K. (1928) *Narysy z istoriyirosiys'ko-ukrayins'ko yitsukroburyakovoyipromyslovosti*. [Essays on the history of the Russian-Ukrainian sugar industry] Kyiv, T. 1. 248. [in Ukraina]
10. Hurzhiy I.O. (1958) *ZarodzhennyarobitnychohoklasuUkrayiny (kinets' XVIII – pershapolovyna XIX st.)*. [The emergence of the working class in Ukraine (late 18th - first half of the 19th century)]. Kyiv: Derzhpolityvdav, URSR, 180 [in Ukraina].
11. Dovzhuk I.V., Borchuk S.M. (2017) *Ahrarnyysector Naddnipryans'koyi Ukrayiny v seredyniXIXst. Problemyistoriyi Ukrayiny XIX– pochatku XX st.* [Agrarian sector of the Dnieper Ukraine in the mid-19th century. Problems of the history of Ukraine from the 19th to the early 20th century]. Vyp. 26. 68. [in Ukraina].

АНОТАЦІЯ

У статті висвітлено проблему відсталості землеробства в Україні, проаналізовано вплив наукових знань на розвиток сільського господарства та земельних ресурсів, розкрито важливі зміни в системі землеводіння та землекористування на початку XIX століття.

На території країни існували дві соціально-економічні системи: стара, що базувалась на натуральному господарстві та прикріпленні селян до землі, та нова, що ґрунтувалася на принципах товарного виробництва та використанні вільної робочої сили і машинної техніки.

Відкидання феодалізму дозволило підвищити ефективність виробництва та покращити умови життя людей, про те на території України продовжували панувати кріпосницькі відносини, коли селянство перебувало у феодальній залежності від поміщиків та держави. Аграрні закони в Російській імперії відігравали важливу роль у регулюванні відносин між поміщиками та кріпосними селянами, що сприяло стабільності феодальної системи господарювання. Після скасування кріпосного права у 1861 році, стало можливим відновлення земельної власності та підвищення рівня життя населення.

У першій половині XIX століття в Україні відбувався важливий період розвитку землеробства, який супроводжувався застосуванням нових наукових знань та протистоянням кріпосницькій системі. За цей період було впроваджено нові технології в галузі землеробства, які забезпечили збільшення виробництва продукції та покращення якості врожаїв. Нові

капіталістичні відносини, розвиток торгового землеробства та використання наукових знань стали важливими факторами економічного розвитку.

Одним з найбільш значущих змін в цьому періоді була модернізація цукрової промисловості, яка стала однією з провідних галузей в економіці України, проте, розвиток цукрової промисловості був пов'язаний зі зловживанням кріпосницької системи, яка ще не була повністю відмінена в цей період. Кріпосні селяни використовувалися як примусова робоча сила в цукровому виробництві, що затримувало розвиток галузі та загострювало соціальні проблеми.

У цій ситуації наукові дослідження та розробки землеробства стали важливим фактором, що сприяв розвитку сільського господарства в Україні. Велика увага була приділена покращенню технологій обробітку ґрунту та вирощування рослин, що допомогло підвищити врожайність і якість сільськогосподарської продукції. Значний вклад у розвиток землеробства на українських землях зробили вітчизняні підприємці та інвестори. Вони вкладали значні кошти в покращення технологій землеробства, будували нові сільськогосподарські підприємства та здійснювали інвестиції в аграрну інфраструктуру.

Ключові слова: землеробство, сільське господарство, землеволодіння, розвиток, історія України, наукові знання, кріпосницькі відносини, знаряддя, машинна техніка.